

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.77

Бондаренко А.І., аспірант
*Київський національний економічний університет
 імені Вадима Гетьмана*

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ПОПИТ НА БАНКІВСЬКІ ВКЛАДИ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ УРАХУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ЦІНОУТВОРЕННЯ

Бондаренко А.І. Фактори впливу на попит на банківські вклади та можливості їх урахування в процесі ціноутворення. Відомо, що залучені зобов'язання зменшуються під час кон'юнктурного ослаблення або погіршення ситуації на банківському ринку. Ця стаття є спробою виявлення кореляції між скороченням банківських депозитів і негативними очікуваннями клієнтів, що пов'язані з погіршенням показників стабільності і платоспроможності всередині банківського сектора. Незважаючи на те що ставки депозитів можуть коливатися залежно від негативних явищ, вони також можуть бути змінені в результаті реакції на дії конкурентів на банківському ринку. Основною причиною зміни ставок в умовах ринкової конкуренції є коливання облікової ставки внаслідок змін у ставках інструментів фінансового ринку з високою чутливістю до дії ринкових факторів.

Ключові слова: банківські депозити, інфляційні ризики, попит на депозити, депозитна ставка, ціноутворення на банківські продукти.

Бондаренко А.И. Факторы влияния на спрос на банковские вклады и возможности их учета в процессе ценообразования. Хорошо известно, что привлеченные обязательства уменьшаются во время конъюнктурного ослабления или ухудшения ситуации на банковском рынке. Эта статья является попыткой выявления корреляций между сокращением банковских депозитов и отрицательными ожиданиями клиентов, связанными с ухудшением показателей стабильности и платежеспособности внутри банковского сектора. Несмотря на то что ставки депозитов могут колебаться в зависимости от негативных явлений, они также могут быть изменены в результате реакции на действия конкурентов на банковском рынке. Основной причиной изменения ставок в условиях рыночной конкуренции является колебание учетной ставки как следствие изменений в ставках инструментов финансового рынка с высокой чувствительностью к воздействию рыночных факторов.

Ключевые слова: банковские вклады, инфляционные риски, спрос на депозиты, депозитная ставка, ценообразование на банковские продукты.

Bondarenko A.I. The factors affect the banking deposits' demand and the opportunities of taking them into account during the pricing. Well known fact that the attracted liabilities decrease in amount during the recession or the weakening of the banking market. This article is the attempt of identification of the correlations between the shrink in banking deposits and the negative expectations of the customers related to the deterioration of the banks' stability factor and their solvency. In spite of the fact that the rates of the deposits can fluctuate depending on the negative phenomena they also can be changed as a result of the reaction on the actions of the competitors of the banking market. The major reason why the rates will change in terms of market competition is the discount rate fluctuation due to the changes in the rates of financial market instruments with high sensitivity to the market factors' influence.

Keywords: banking deposits, inflation risks, demand of deposits, deposit's rate, pricing of banking products.

Постановка проблеми. В умовах, коли фінансові кризи набувають перманентно повторювального характеру, питання формування банківських ресурсів постає все більш гостро. Дисбаланс в економіці, соціальні, політичні та інші фактори напряду вплинули на погіршення стану значної кількості банків, та в кінцевому підсумку призвели до їх масового банкрутства в останні роки. Усе це суттєво позна-

чилося на попиті на банківські депозити, який в останнє десятиріччя постійно змінюється.

Зі значним погіршенням фінансового стану банків можливості щодо отримання коштів на міжбанківському ринку стали обмеженими, а тому залучення депозитів набуває все більшого значення для повноцінного формування банківського портфеля. Поряд із тим негативні тенденції у банківському

секторі, пов'язані з банкрутством не лише малих та середніх, але й системно важливих банків, призводять до стабільного відтоку депозитних ресурсів.

Питання, пов'язанні з визначенням основних факторів, що впливають на попит на банківські депозити, є особливо актуальними, адже від того, чи зможе банк урахувати їх повною мірою під час установавання ставки по вкладах, залежать його можливості щодо залучення фінансових ресурсів. Усе це зумовлює необхідність подальшого дослідження даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню впливу ризиків, пов'язаних із формуванням ресурсної бази банків, присвячено численні праці як зарубіжних, так і вітчизняних економістів. Різні аспекти проблеми залучення депозитних вкладів досліджували вчені інших країн, серед яких: Л.Г. Батракова, А.А. Волков, Ю.В. Головін, Є.Ф. Жуков, О.І. Лаврушин, І.В. Ларіонова, Ю.С. Масленченков, В.М. Усоскін та ін. Серед вітчизняних учених-економістів окремі питання визначення факторів впливу на можливість залучення депозитних вкладів розглядали: Л.А. Бондаренко, Т.А. Васильєва, З.М. Васильченко, О.В. Васюренко, В.В. Вітлінський, В.В. Коваленко, С.М. Козьменко, О.А. Криклій, В.І. Міщенко, А.М. Мороз, С.В. Науменкова, Л.О. Примостка, М.І. Савлук, І.В. Сало, А.О. Спіфанов та ін.

Незважаючи на численні дослідження проблеми залучення депозитів у банки, деякі питання все ще залишаються недостатньо розглянутими. Зокрема, потребують детального дослідження фактори, що визначають попит на банківські вклади в умовах посилення негативних тенденцій в економіці та банківському секторі. Також потребують подальшого розгляду питання ціноутворення на депозитні продукти в умовах зниження попиту на них.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження факторів, які зумовлюють попит на банківські депозити, та визначення їх впливу на формування ціни банківського вкладу.

Виклад основних результатів. В умовах посилення кризових явищ у банківському секторі все більшого значення набуває дослідження факторів, які визначають попит на банківські депозити. Об'єктивним явищем є те, що в моменти загострення кризи вкладники починають вилучати вклади з банків, як це, зокрема, було в 2008–2009 рр., коли за рік розміри зобов'язань банків знизилися на 5,1%, та у період 2014–2016 рр., коли їх розмір знизився на 4% [11].

Практика вітчизняної банківської системи свідчить про те, що, незважаючи на всі негативні процеси, які супроводжують банківську сферу протягом останнього десятиріччя, попит на банківські вклади існує, хоча й не є сталим. Насамперед це пов'язано з особливістю побудови вітчизняної фінансової системи, яка за своїм змістом є банкоцентричною. Дані

Таблиця 1

Структура зобов'язань банків за період 2008–2016 рр. (млн. грн.)

Показник	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	01.12.2016
Зобов'язання банків, із них:	806823	765127	804363	898793	957872	1085496	1168829	1150672	1118927
– кошти суб'єктів господарювання	143928	115204	144038	186213	202550	234948	261372	317626	348765
– строкові кошти суб'єктів господарювання	73352	50511	55276	74239	92786	104722	102527	96176	93656
– кошти фізичних осіб	213219	210006	270733	306205	364003	433726	416371	389060	407196
– строкові кошти фізичних осіб	175142	155201	206630	237438	289129	350779	319121	281462	295556
Співвідношення коштів суб'єктів господарювання до загальних зобов'язань (%)	17,8	15,0	18,0	20,7	21,1	21,6	22,4	27,6	31,2
Співвідношення коштів фізичних осіб до загальних зобов'язань (%)	26	27	34	34	38	40	35,6	24,4	36,4

Джерело: розраховано на основі [11].

щодо розмірів зобов'язань вітчизняних банків наведено в табл. 1.

Вирішальними чинниками, які зумовлюють попит на банківські вклади, навіть за умов значних ризиків банкрутства фінансових установ, є їх прибутковість та можливість компенсувати вплив на кошти певних видів ризиків, насамперед інфляційного та валютного. У контексті формування ціни на депозитний продукт значну роль відіграє величина норми дисконту. У цілому дисконтна ставка має відображати мінімальну норму прибутку, нижче за яку інвестору не вигідно вкладати кошти у певний проект, а більш економічно обґрунтовано розмістити їх на банківський депозит, що може бути менш ризиковано, ніж інвестувати у певний проект реального сектора. Коли норма дисконту буде нижчою за ставку по депозиту, потенційні інвестори вкладатимуть кошти в банки. За протилежних умов попит на гроші зростає, що, своєю чергою, призводить до зростання відсотку за депозитом.

Аналізуючи попит на банківські депозити з боку домогосподарств, доцільно врахувати гіпотезу «життєвого циклу» Ф. Модільяні. Відповідно до даної гіпотези, доходи людей змінюються протягом життя, а накопичені заощадження дадуть змогу перенести дохід тих періодів, коли були значні прибутки, до періодів із низькими доходами [1, с. 470]. Такий перерозподіл є особливо важливим під час кризи, коли домогосподарства співвідносять розміри майбутніх прибутків, які вони можуть одержати під час вкладення вільних грошових коштів на банківські депозити, з рівнем ризиків, які виникають при цьому. Одним із ключових ризиків у даному контексті є інфляційний ризик, який поділяють на ризик очікуваної та неочікуваної інфляції (відсотковий ризик).

Ключовий вплив на ВВП чинять кінцеві споживчі витрати домогосподарств у постійних та порівнянних цінах. Їх розрахунок здійснюється через знаходження індексів споживчих цін за винятком товарів та послуг, які виробляються для власного споживання, мають натуральну форму і переоцінюються за допомогою індексу цін виробників, а також дефляторів випуску певних видів економічної діяльності (відповідно до виробництва). Незважаючи на те що індекс інфляції кінцевих споживчих витрат є нині найбільш точним показником визначення інфляції, він має значні недоліки: тривалий період розрахунку (найчастіше дані щодо показника публікуються разом із даними по ВВП, тобто щоквартально), що ускладнює можливості оперативного аналізу, адже показник інфляції для найбільш точного моніторингу має обчислюватися щонайменше раз на місяць; розрахунок даного показника є складним, а тому потребує великого масиву статистичних даних та аналізу, що й зумовлює тривалість його розрахунку. Враховуючі ці недоліки, даний індекс на практиці використовується досить обмежено.

Найбільш розповсюдженим показником, відповідно до якого визначається рівень інфляції (у тому числі й в Україні), є Індекс споживчих цін (Consumer Price Index, CPI), який розраховується як відношення суми добутків цін поточного року та випусків базового року до суми добутків рівня цін та випусків базового року. Значення показника подається у відсотках. Існують аналоги цього показника: Гармонізований індекс споживчих цін (HICP), який розраховується для країн ЄС; Індекс роздрібних цін (RPI), тобто показник динаміки рівня цін на роздрібному ринку, та ін. Також досить часто в розвинених країнах розраховується показник Core CPI, який являє собою ядро Індексу споживчих цін, а саме оцінку ціни споживацької корзини за винятком тих товарів, ціни на які є найбільш волатильними. Аналізуючи дані підходи до розрахунку інфляції, слід зазначити, що однозначно визначити перевагу певного з них неможливо, адже для кожної окремої країни використання того чи іншого, індикатора насамперед характеризуються впливом на курс національної валюти. Основним недоліком ІСЦ вважається склад споживацького кошика, а також те, що за умов його зміни виникають проблеми співставлення з попередніми даними [2].

Ураховуючи недоліки традиційного ІСЦ, усе більше уваги в світі приділяється побудові індексу базової інфляції, який найчастіше розраховується такими методами: виключення (розрахунок подібно ІСЦ, але з виключенням із кошика певних товарів, чи послуг); усіченого середнього (розраховується як усічене індивідуальних індексів, коли з кошика, що використовується для розрахунку, вилучаються товари і послуги з найбільш волатильними цінами); оцінки тренду (розрахунок із використанням різноманітних алгоритмів згладжування та очищення від сезонності); зміни ваги товарів та послуг у кошику ІСЦ [3, с. 17]. Нині в розвинених країнах Індекс базової інфляції вважається більш достовірним, аніж ІСЦ, насамперед у короткостроковому періоді, що пояснюється його меншою чутливістю до часових цінових шоків.

Вплив інфляції на банки є об'єктивно зумовленим як змістом інфляції, який відображається в довготривалому та нерівномірному зростанні цін, так і відсотковою ставкою банку, яка виступає ціною послуг банку. Таким чином, коливання рівня інфляції може суттєво впливати на ставку відсотку за кредитами та депозитами і, відповідно, на кінцевий підсумок діяльності банку. Якщо банк штучно знижує депозитну ставку, це неминуче призводить до відтоку депозитів, що пов'язано з бажанням вкладників трансформувати наявні грошові кошти в інші, більш дохідні фінансові інструменти або інструменти з кращим співвідношенням ліквідності/дохідності та ризику. У вітчизняній практиці через слаборозвинений ринок цінних паперів альтернативою депозитам здебільшого є придбання іноземної валюти. Поряд

із тим не виправдане завищення ставки по депозитах у разі переоцінки темпів росту інфляції являє собою спосіб залучення додаткових фінансових ресурсів та збільшення сфери впливу на депозитному ринку. Такі заходи хоча й є ефективними, проте не можуть використовуватися в довгостроковій перспективі, адже гальмують процеси кредитування (через зростання їх вартості).

Розглядаючи інфляційний ризик у контексті функціонування банку, необхідно акцентувати на тому впливі, який він спричиняє на ринковий відсоток. Банк, прагнучи повернути реальну вартість коштів, наданих у кредит та одержати прибуток, має встановлювати відсоткову ставку, вищу за рівень інфляції [4, с. 70]. Таким чином, інфляцію можна вважати одним із ключових факторів формування ціни як на депозити, так і на кредитні продукти банку.

Розглядаючи зміст поняття «інфляційний ризик», слід відзначити, що найбільш вузьким є підхід, відповідно до якого його характеризують лише з позиції знецінення національної грошової одиниці. Дещо ширшим є підхід, відповідно до якого інфляційний ризик визначають як можливість виникнення втрат через знецінення коштів, зниження реальних доходів та прибутку в результаті інфляції [5, с. 9]

Значна кількість науковців розглядає поняття «інфляційний ризик» більш широко, визначаючи його як ризик знецінення реальної вартості капіталу та доходів у зв'язку зі зростанням інфляції [6, с. 135; 7, с. 472].

Іншим широко розповсюдженим підходом до визначення поняття «інфляційний ризик» є його трактування з позиції втрати грошима їх купівельної спроможності в результаті того, що темпи інфляції перевищуватимуть прогнозні показники [8, с. 215; 9].

Виходячи з проведеного аналізу, надамо власне визначення поняття «інфляційний ризик банку»: це вид ціноутворюючих ризиків банку, пов'язаний із волатильністю обмінної цінності національної грошової одиниці, який, за умови реалізації, призводить до зниження вартості грошових потоків за активними операціями банку, чим погіршує ліквідну позицію банку, сприяє зниженню ресурсної бази шляхом посилення ефекту дії ризиків дострокового відкликання і неперевкладення та призводить до зміни швидкості оновлення (залучення) ресурсів. Для мінімізації даного виду ризиків банк повинен корегувати рівень відсоткових ставок за депозитними та кредитними продуктами, що дасть змогу зменшити вплив інших видів ризиків, пов'язаних, зокрема, з утратою ліквідності.

Аналізуючи статистичні дані щодо вартості кредитів та депозитів та їх співвідношення з розміром інфляції як одного з базових факторів, що впливає на ціноутворення на банківські продукти, звертають на себе увагу пікові показники інфляції, які були характерними для кризових періодів 2008–2009 рр. та 2014–2015 рр. (рис. 1).

Рис. 1. Середньозважені ставки за новими кредитами та депозитами, а також Індекс споживчих цін у період 2008–2016 рр. (середньозважені ставки у річному обчисленні, %) [12]

Відповідно до рис. 1, можна зробити висновок про те, що щільного зв'язку між середньозваженим розміром відсоткових ставок як по кредитах, так і депозитах та Індексом споживчих цін не простежується. Особливо це стосується кризових періодів, зокрема 2014–2015 рр., коли розміри інфляції значно випереджали відсоткові ставки по кредитах та депозитах. Таку ситуацію можна вважати загрозливою, адже, по суті, банки під час визначення вартості на свої продукти практично не врахували стрімке зростання інфляції, про що свідчить лише незначне підвищення середньозважених відсоткових ставок. Неврахування інфляції у ціноутворенні на кредити та депозити може мати значні негативні наслідки для банків, адже депозитні відсоткові ставки, які є нижчими за інфляцію, перестають бути привабливими для споживачів, оскільки не компенсують їм інфляційний ризик. Щодо кредитів, то неврахування інфляційного ризику призводить до прямих утрат банку, а разом із негативною ситуацією в економіці та катастрофічним зростанням частки прострочених кредитів у загальній структурі наданих кредитів (на кінець 2016 р. сягнула 24% порівняно з 2,3% у 2008 р.) – до порушення стійкості банку аж до його банкрутства.

Також звертає на себе увагу відсутність волатильності зміни цін на банківські продукти в період дефляції 2012 р. Аналогічно до ситуації стрімкого зростання ІСЦ його падіння також практично не вплинуло на ціноутворення за депозитами та кредитами. Більше того, у даний період навіть спостерігалися зростання середньозваженої ставки за депозитами, а також суттєве зростання відсотків за депозитами фізичних осіб (рис. 2), це свідчить про те, що, крім інфляції, попит на депозити зумовлює також наявність інших факторів.

Розглядаючи дані, наведені на рис. 2, та аналізуючи динаміку зміни відсоткових ставок за depo-

Рис. 2. Процентні ставки за строковими депозитами, залученими банками у фізичних осіб, та Індекс споживчих цін у 2008–2016 рр. (%) [12; 13]

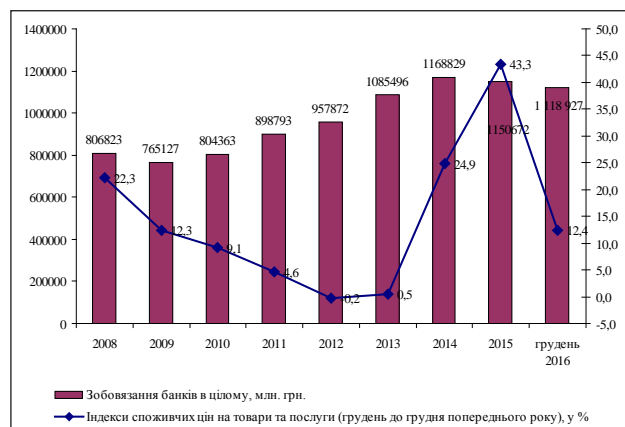

Рис. 3. Співвідношення зобов'язань банків та Індексу споживчих цін у період 2008–2016 рр. (млн. грн., %) [11]

Таблиця 2

Основні показники доходів населення України в період 2008–2015 рр. (млрд. грн., %)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Доходи – всього (млрд. грн.)	845,6	894,3	1101,2	1266,8	1457,9	1548,7	1516,8	1735,8
Реальний наявний доход, % до відповідного періоду попереднього року	107,6	90,0	117,1	108,0	113,9	106,1	88,5	77,7
Номінальна заробітна плата, % до попереднього року	133,7	105,5	120,0	117,7	114,8	107,9	106,0	120,5
Реальна заробітна плата, % до попереднього року	106,3	90,8	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	79,8
Приріст фінансових активів (млрд. грн.)	22,5	69,9	142,7	124,9	150,2	110,9	27,9	15,1
Приріст грошових вкладів та заощаджень у цінних паперах (млрд. грн.)	91,2	2,5	81	43,6	71,7	104,7	-118,7	-106,3

Джерело: розраховано на основі [11]

зитами фізичних осіб у розрізі валют, простежується закономірна тенденція до їх зростання під час загострення кризових явищ у 2008–2009 та 2014–2015 рр.

Щодо 2012 р., коли депозитні ставки також зросли, очевидним є те, що інфляція не була визначальним фактором, який би вплинув на розмір відсотків у даний період, адже наявною була дефляція. Таким чином, зростання відсоткових ставок за депозитами у даний період було пов'язане з внутрішньою ситуацією в банківському секторі, яка характеризувалася перманентними дисбалансами ліквідності, а також загостренням конкуренції за депозитні ресурси між самими банками.

Суттєвий вплив під час ціноутворення на депозитні продукти також має швидкість залучення коштів. Аналізуючи взаємозв'язки між рівнем інфляції та зобов'язаннями банків, було помічено, що і період із 2009 по 2013 р. під час зниження рівня інфляції швидкість залучення, як і зобов'язання банків, загалом зростали (рис. 3).

Серед інших факторів, які також суттєво впливають на попит на банківські депозити, зокрема у домогосподарств, можна виокремити рівень їх дохо-

дів. Дані щодо основних показників доходів та обсягів приросту фінансових активів (у тому числі грошових вкладів) наведено в табл. 2.

Показники, наведені в табл. 2, також підтверджують, що в періоди загострення кризових явищ приріст фінансових активів, як і попит на банківські вклади, стрімко знижується. Зменшення реальних доходів в умовах посилення інфляції вкрай негативно впливає на попит на депозити, а тому під час визначення ціни на депозитні продукти банкам необхідно враховувати також наявність у споживачів альтернативних напрямів вкладення, зокрема в іноземну валюту [10, с. 20].

Висновки. Проведене дослідження ймовірних факторів, які визначають попит на банківські депозити, дало змогу зробити такі висновки:

- в умовах посилення кризових явищ попит на банківські депозити стрімко падає, що зумовлено посиленням дії банківських ризиків, зокрема інфляційного;

- одними з основних факторів, які беззаперечно визначають попит на банківські депозити, є їх рівень доходності, а також можливість компенсувати збитки (вплив ризиків) майбутніх періодів,

спричинені насамперед інфляційним та валютним ризиками;

– коли норма дисконту є меншою за ставку по депозитному вкладу, інвестори віддадуть перевагу вкладенню коштів у банк, у протилежному випадку банк має скорегувати відсоткові ставки за депозитом у бік збільшення;

– під час визначення цін на банківські продукти в разі зниження інфляції депозитні ставки можуть знижуватися, тоді як за умов зростання – зростати, отже, існує необхідність прогнозування рівня інфляції й об'єктивного вибору репрезентативного показника (наприклад, дифлятора ВВП чи кінцевих споживчих витрат);

– на основі аналізу підходів до визначення поняття інфляційного ризику, який являє собою вид ціноутворюючих ризиків банку, пов'язаний із волатильністю обмінної цінності національної грошо-

вої одиниці, за умови реалізації якого відбувається зниження вартості грошових потоків за активними операціями банку (що, своєю чергою, погіршує ліквідну позицію банку), сприяє зниженню ресурсної бази шляхом посилення ефекту дії ризиків дострокового відкликання і неперевкладення та призводить до зміни швидкості оновлення (залучення) ресурсів;

– у вітчизняній практиці інфляційні чинники не завжди впливають на формування ціни на депозитні та кредитні продукти. Значну роль у ціноутворенні відіграє комплекс факторів, пов'язаних із загальним економічним середовищем, рівнем доходів населення, станом банківської ліквідності, рівнем конкуренції на депозитному ринку тощо.

Напрямом подальших досліджень є розроблення нової моделі ціноутворення депозитів на основі спеціального індикатора попиту на доходи з можливістю обліку вхідних і вихідних ризиків.

Список літератури:

1. Рыжкова М.В. Эволюция взглядов на гипотезу жизненного цикла / М.В. Рыжкова // Известия Томского политехнического университета. – 2013. – Т. 322. – № 6. – С. 61–64.
2. Індекс споживчих цін: сприйняття та реальність : посібник / Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/ct/isc/posibnyk.pdf>.
3. Косова Т.Д. Базова інфляція: проблеми обчислення і використання / Т.Д. Косова // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво». – 2012. – Вип. 1. – С. 16–19.
4. Управління ризиками банків : [монографія] : у 2-х т. Т. 1. Управління ризиками базових банківських операцій / А.О. Єпіфанов, Т.А. Васильєва, С.М. Козьменко [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. А.О. Єпіфанова і д-ра екон. наук, проф. Т.А. Васильєвої. – Суми : УАБС НБУ, 2012. – 283 с.
5. Финансово экономические риски : [учеб. пособ.] / Е.Г. Князева [и др.]. – Екатеринбург : Урал. ун-т, 2015. – 112 с.
6. Савицкая С.А. Финансовые риски предприятия: сущность и виды / С.А. Савицкая, Т.Б. Кузенко // Бізнес Інформ. – 2011. – № 2(1). – С. 134–136.
7. Финансовый менеджмент : [навч. посіб.] / За заг. ред. В.М. Бороноса. – Суми : СумДУ, 2012. – 539 с.
8. Шинкар В.А., Ковач Т.Ю. Інфляція в умовах сучасної ринкової економіки / В.А. Шинкар, Т.Ю. Ковач // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – № 33. – Ч. 3. – С. 212–216.
9. Жигір А.А. Різновиди підприємницьких ризиків та їх класифікація / А.А. Жигір // Ефективна економіка, 2012. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1063>.
10. Маслак Н.Г. Ціноутворення на банківські продукти : [монографія] / Н.Г. Маслак, О.А. Криклій. – Суми : УАБС НБУ, 2010. – 121 с.
11. Основні показники діяльності банків України в 2016 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/docscatalog/document?id=34661577>.
12. Процентні ставки депозитних корпорацій (крім Національного банку України) за кредитами та депозитами [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/files/4-Financial_markets.xls.
13. Депозити, залучені депозитними корпораціями (крім Національного банку України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bank.gov.ua/files/3.2-Deposits.xls>.
14. Доходи та витрати населення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/dvn_ric/dvn%20_u/dvn_u.htm.